

Leszek Hońdo

KIRKUT W BARDIOWIE

W Bardiowie warto zwiedzić także żydowski cmentarz. Położony jest przy ulicy Ludovita Štura. Znajdują się tutaj najstarsze nagrobki z końca XVIII wieku. Cmentarz w zasadzie dzieli się na dwie części. W pierwszej występują nagrobki z XIX wieku¹ (ta część jest wyjątkowo zarośnięta i prawie niedostępna), a w drugiej nagrobki z XX wieku, wśród których można znaleźć nagrobki ostatnich bardiowskich Żydów.

Kirkut w Bardiowie. W tle widoczny ohel rodziny Halberstamów (fot. Leszek Hońdo)

Jak się okazuje, nie tylko cała Małopolska była pod przemożnym wpływem chasydów z rodu Halberstamów z Nowego Sącza. Jest to widoczne także tutaj. Założycielem dynastii był Chaim Halberstam (1793–1876), zwany Diwrej Chaim od tytułu napisanego przezeń dzieła². Po jego śmierci powstało kilka dynastii, z czego najbardziej znane były dwie dynastie: sądecko-klauseburska i sądecko-bobowska³. Jedną z mniejszych była odnoga bardiowska. Na żydowskim cmentarzu do dzisiaj zachowany jest w złym stanie ohel (hebr. ‘namiot’) – rodzaj kaplicy, w której ustawione są nagrobki. Znajdują się w nim trzy nagrobki przedstawicieli tej rodziny (Mosze Halberstama, jego żony Racheli Fajgi⁴

¹ W środku tej części znajduje się kilka nagrobków z XVIII wieku.

² Chaim Halberstam (1793-1876), דבררי חיים (trzy księgi o tym samym tytule) Żółkiew 1864, Lemberg 1875, Munkacz 1877.

³ A.Y. Finkiel, *The Great Chasidic Masters*, New Jersey-London 1992, s. 219.

⁴ Jest to pewnego rodzaju ciekawostka, że nagrobek kobiety znajduje się wewnątrz ohelu. Jeden nagrobek (Lei, córki Meira i żony Szaloma z Piekła) znajduje się w przedsionku ohelu w Nowym Sączu. Jednak jest to nowy nagrobek, ustawiony w końcu lat dziewięćdziesiątych. Z kolei dwa nagrobki kobiet z rodziny

i ich syna Jechiela Natana), a zachowane inskrypcje świadczą, że nie tylko stali na czele miejscowych chasydów, ale także pełnili funkcje rabinackie. Nagrobki są wyjątkowo piękne i wykonane w podobny sposób. Korpusy były malowane jednostajnie na czarno. Litery tekstu inskrypcji wymalowane są kolorem złotym. W centralnej części zwieńczenia na tle błękitnym umiejscowione jest przedstawienie symboliczne – złota korona.

1. Mosze Halberstam (1848-1903)

Jego ojcem był **Baruch z Gorlic** (1829-1906). Matka także pochodziła ze znamienitej chasydzkiej rodziny. Pesel Teitelbaum była bowiem córką znanego uczonego Jekutiela Jehudy (1808-1883). Z inskrypcji wynika, że Mosze był rabinem w Bardiowie przez trzydzieści lat.

Jego żona, leżąca obok, Rachela Feiga (zm. w 1926 r.) była córką **Arona Halberstama** z Nowego Sącza (1826-1903). Ojcowie Racheli Feigi oraz Mosze byli braćmi.

A oto zachowana inskrypcja:

1. ציון זה נערכה לזכר צדיק לברכה
2. פ"י
3. אדיננו מורנו רבינו גאון
4. עוזנו הצדיק פאר מקדושים אב
5. לחכמים ולנבונים המפורסי מוהי
6. משה
7. זצלה"ה בן הרב הגה"צ מו' ברוך נ"י
8. האבד"ק גארליץ ונכד להגאון הקי
9. רשכבה"ג מרן חיים זצלה"ה האבד"ק
10. צאנז בעהמ"ה ספרי דברי חיים ולה"ג
11. הצדיק מו' יקותאל יהודה זצלה"ה
12. האבד"ק סיגוט בעהמ"ה שו"ת אבני
13. צדק וייטיב לב עה"ק ושימש בכתר
14. הרבנות פה קהלתינו שלשים שני
15. והי' רועה נאמן לעדתו גודר גדר
16. ועומד כפרץ נפטר בש"ט בן נ"ד
17. שני די דחוה"מ סוכות תרל"ח לפ"ק
18. תנצב"ה

1. Nagrobek ten został postawiony, aby pamięć sprawiedliwego była błogosławiona!⁵

2. Tu został pochowany

3. nasz pan, nasz nauczyciel, nasz mistrz, uczoney,

4. nasza siła, sprawiedliwy, chwała wśród świętych, ojciec

5. dla uczonych i rozumnych. Sławny nasz nauczyciel, pan i mistrz

6. Mosze,

Halberstamów: Chany Elki i Nachmy stoją przy ohelu. Podobnie jest zresztą w Bardiowie, gdyż w pobliżu budynku ustawione są dwa nagrobki kobiet, córek Mosze i Racheli Fajgi – Sary i Pesel.

⁵ Por. Prz 10, 7.

7. niech pamięć sprawiedliwego będzie do życia przyszłego świata! Syn uczonego, sprawiedliwego, naszego nauczyciela, Barucha, niech jego światło świeci nadal!
8. Przełożonego sądu rabinackiego świętej gminy Gorlice i wnuka świętego uczonego,
9. nauczyciela wszystkich synów wygnania, naszego pana Chaima⁶, niech pamięć sprawiedliwego będzie do życia przyszłego świata! Przełożonego sądu rabinackiego gminy
10. Nowy Sącz, autora dzieła „Diwrej Chaim” i uczonego
11. sprawiedliwego, naszego nauczyciela Jekutiela Jehudy⁷, niech pamięć sprawiedliwego będzie do życia przyszłego świata!
12. Przełożonego sądu rabinackiego świętej gminy Sighet, autora responsów „Abnej
13. Cedak”⁸ i „Jitew lew”⁹ do Tory. I służył w koronie
14. rabinackiej, tutaj w naszej gminie trzydzieści lat.
15. Był pasterzem wiernym swojej gminy. Postawił mur
16. i stanął w wyłomie¹⁰. Zmarł w dobrej sławie w wieku 55
17. lat 4 dnia półświęta sukot 664¹¹ według małej rachuby.
18. Niech jego dusza będzie związana w wieniec życia!

Nagrobek Mosze Halberstama (fot. Leszek Hońdo)

⁶ Chaim Halberstam z Nowego Sącza (1797-1876).

⁷ Jekutiel Jehuda Teitelbaum (1808-1883).

⁸ J.J. Teitelbaum, אבני צדק, Lwów 1885-1886 (wydane po śmierci przez wnuka, w dwóch częściach).

⁹ J.J. Teitelbaum, ייטב לב, Sighet 1875.

¹⁰ Por. Ez 22, 30.

¹¹ Zm. 11 XI 1903 r.

2. Jechiel Natan Halberstam, syn Mosze (1866-1934)

1. לזכר עולם יהי צדיק
2. פ"נ
3. אדונינו מורנו ורבינו גאון עוזנו
4. המפורסים בצדקתו וביראתו
5. הקודמת לחכמתו
6. כו' מו"ה
7. יחיאל נתן
8. זצלה"ה בן הרב הגה"צ המפוי מרן
9. משה זצלה"ה האבד"ק בארדיוב
10. ניין ונכד להגאווה"ק רשכבה"ג
11. בעל הדברי חיים מצאנז ולהגאווהב"ק
12. בעל ייטב לב ושו"ת אבני צדק
13. מסיגוט ולמעלה בקודש מגזע
14. הטי"ז ומחרש"ל ובעל מגע זי"ע
15. שימש בכתר הרבנות פה קהלתינו
16. ט"ז שנים ונפטר בשם טוב
17. בן ס"ח שנים ועש"ק פרשת צו
18. ז' ניסן תרצ"ד לפ"ק
19. תנצב"ה

1. Dla wiecznej pamięci będzie sprawiedliwy¹².
2. Tu został pochowany
3. nasz pan, nasz nauczyciel i nasz mistrz, uczony, nasza siła,
4. sławny ze swej dobroczynności i bogobojności,
5. a wcześniej ze swej uczoności
6. i tak dalej. Nasz nauczyciel, pan i nasz mistrz
7. Jechiel Natan,
8. niech pamięć sprawiedliwego będzie do życia przyszłego świata! Syn pana, uczonego, sprawiedliwego, sławnego, nauczyciela,
9. Mosze, niech pamięć sprawiedliwego będzie do życia przyszłego świata! Przełożonego sądu rabinackiego gminy Bardiów.
10. Następca¹³ uczonego i świętego, nauczyciela wszystkich synów wygnania,
11. autora *Diwrej Chaim* z Nowego Sącza¹⁴ i uczonego i świętego
12. autora *Jitew Lew* i responsów *Abnej cedak*
13. z Sighetu¹⁵. A na wysokości w świętości z rodu
14. *Turej Zahaw*¹⁶ i „Maharszal”¹⁷ i autora *Megale Amukot*¹⁸, niech ich zasługi nas

¹² Ps 112, 6.

¹³ Prawnik.

¹⁴ Chaim Halberstam z Nowego Sącza (1797-1876).

¹⁵ Jekutiel Jehuda Teitelbaum (1808-1883).

¹⁶ Dzieło Dawida Halewiego (zm. w 1667 r.), rabina lwowskiego.

¹⁷ Akronim: Maharszal = nasz nauczyciel, pan, mistrz Szlomo Luria (1510-1573).

¹⁸ Dzieło Natana Naty Spiry (1585-1633), rektora krakowskiej jesziwy.

ochraniają!

15. Służył w koronie rabinackiej, tutaj w naszej gminie
16. 16 lat. I zmarł w dobrej sławie
17. w wieku 68 lat dnia szóstego w wigilię świętego szabat, parasza Caw
18. 7 nisan 694¹⁹ według małej rachuby.
19. Niech jego dusza będzie związana w wieniec życia!

Nagrobek Natana Halberstama (fot. Leszek Hońdo)

Bratem Jechiela Natana był **Joszua z Doliny** (1878-1943). Ożenił się on z Rebeką, jedyną córką rabina Jehudy Cwi Hirsza Eichensteina z Doliny. Po śmierci teścia w 1909 roku objął urząd rabinacki przez niego opuszczony. W czasie I wojny światowej uciekł na Węgry i powrócił do Doliny dopiero w 1922 roku. Po wybuchu II wojny światowej ponownie chciał uciec na Węgry. Jednak został zamordowany przez nazistów w trakcie działań wojennych i nikt z jego rodziny nie przeżył.

Najstarszy syn Jechiela Natana – **Awigdor Cwi** (1884-1943) był najpierw rabinem w Starym Sączu, a po śmierci ojca – rabinem w Bardiowie. Ożenił się ze swoją kuzynką, córką Arie Libusza z Grybowa. W księgach metrykalnych w Muszynie występuje w latach 1923-1926 jako rabin muszyński. W czasie II wojny światowej mieszkał w Nowym Sączu. Z getta został wywieziony w 1943 roku do Bełżca i tam zgładzony.

¹⁹ Zm. 23 III 1934 r.

DZIŚ W BARDIOWIE

